

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

ИВО ДОЛЯ

chitanka.info

ИВО ДОЛЯ^[0]

Иво Доля още не се е родил — за съзнанието на своите съотечественици, за висшата действителност на своя живот. В обикновената действителност той е роден на 27 априли 1866 в живописното и тихо балканско градче Анварт^[1], прочуто още от старо време с овощните си градини, и в чието землище сега са известните каменовъглени мини с камъни без въглища. Баща му, поет и борец, е обичал живота и не се е озъртал твърде към смъртта, че не се е чувствувал зависим от нея. Неговите песни свидетелствуват за пъргав и чувствителен натюрел^[2]. Споменувам за бащата, защото синът е същи той. Всичко, що е интересуващо бащата, интересува и синът; борава всичко, що е боравил и той. Има само тая разлика между двамата, че всичко, що е правил синът на младост — отрича го: нещо, което бащата никога не е правил — не е имало нужда да го прави, че негова път е бил предопределен. Пътят на синът е противоречив, че той търси и пробива сам път и пъртина. И в това той само потвърждава известният афоризъм на Уайлда^[3]: „Образованите противоречат на другите, мъдрите — на себе си.“ Да, той е променлив и противоречив като вихър: отдясно, отляво, отгоре и долу — отдето му падне, оттам тласка и сили да събаря. Това е в природата на вихъра и мисълта му се подчинява на природата — кой знай дали винаги за негово удоволствие!... Мнозина, и мнозина пак, смятат това за безхарактерност; защото са на мнение, види се, че и вихъра трябва да е като тях, безхарактерните, все един и същ и постоянен. И не им иде на ум, че не направиенето, а волята е характер. И с тая своя воля той е тласкал и пънал стъпките и на другите и отмятал шапките им, за да лъсне лисината на техните глави. Същински пакостник! И ненавистник

на всичко, що стои клекнало пред портите на културата и самодоволно дъвче джагала на тоя или оня принцип, при който не се позволява свой разум и воля. Такъв е бил той най-вече на младост, нерядко и после, вече зад валогa на дните, когато вихъра се доста поулягва, и Доля заживява в тишината и бляновете на преживяното — обилният извор на истинското творчество, и на неговото.

Неговата поезия не е подплатена с отвлечени въззрения, а с опитите на живота, които понякога избиват в синтези, обединяващи опитите — но те са извлечени, а не отвлечени. Всичко у Доля е образ. Бог за него е винаги — дядо господ, какъвто е в библията и живота, а не в главата на книгите на тоз или онзи книжник-мъдрец. Дядо господ — онзи, когото поета още като дете е гледал на тавана в черквата на родното си градче, с навъсените вежди и дългата брада — такива, каквито е имал и дядо му, — вдъхващи и уважение, но повече страх. За една запретена и не като хората грешка той е наказал безжалостно поета още на ранни младини — и наказанието си той влачи през цял живот, с тъга, но безропотно^[4]. Наказанието е било жестоко, но в него има и висока милост. Че то му отвори очите за господa и за живота. За него се изпълниха думите на евангелиста: „Горе узриш великое и в горе счастлив будеш.“ Но за тия неща май че не на мен се пада да говоря: че то значи да пипам носа на Клеопатра: не на мен — когото дядо ми също тъй наказва и също тъй жестоко: може би за някоя запретена пакост, а може би задето не вярвах в сериозността на строгия му поглед. Било що било, но най-чудното в наказанието на поета е — че той си го е въобразявал! От 1883 до 1906, цели 23 години, поета си е въобразявал, че носи някакво наказание и страда. Тъй искаха да го уверят лекарите — опровергатели на господa и волята му, — на което уверяване им попречи едно непредвидено обстоятелство: те измряха до един, преди да сварят да го уверят. Поета не повярва на тия умни хора; но неговите познайници повярваха и му устроиха по тоя повод празник, бозна откъде подушили, че в същото време се е падало и неговата сребърна сватба с музата. Забележителното при тоя празник е, че музата на поета не е присъствувала на него, а стотината познати и непознати празничари, не знаейки ни поета, ни музата му, ни техните хубави рожби, хич не са знаели какво говорят. Тоя празник е бил едно любопитно

недоразумение, каквото и аз сам един път преживях и се зарекох веднаж завинаги да не празнувам вече празници и недоразумения^[5].

Иво Доля е писал твърде много, во всякой случай много повече, отколкото е потребно на един кандидат за безсмъртие, че както е известно, безсмъртието е дълъг път во времето, а на дълга пътя не всякога е удобно много багаж, инак ще трябва да се хвърля из пътя. Но не малко от онова, що е писал, е насока, за които идат след него... Аз съм убеден, че за по път към безсмъртието нему е доста поемата му *По моста на времето*, един епос в девет песни, в който е възпяно миналото на родния му край и не само то. На миналото поета гледа като на широк харман, на който хората вършеят житно зърно за бъдните дни. Това е една поема, твърде прилична на моята *Кървава песен*, в която минало, сегашно, легенди, блянове, лъжата и истините на живота, неговата действителност и въобразените й възможности са разкошно възсъздадени, во форма невидена досега на Острова. Зад малкият епизод, който поета разказва в поемата си, той е смогнал да възсъздаде голямата картина на живота на родния край и да измъкне за рогата дявола на неговото битие — турил е на изпитание негова бог. Да, аз се гордея, че моята поема има голяма прилика со поемата на Иво Доля и някакво странно удовлетворение чувствавам в това, че още като него не съм безсмъртен — а то моите мили съотечественици, само да подушат, че съм такъв, биха ме изели с парцалите на времето, които висят тук-там по мене. Наистина, аз бих могъл да ги отърва от констипацията^[6] на мозъка им, но не ми е по вкуса да чистя глупави мозъци!

Езика на Иво Доля е тежък, както са тежки медените пити, току-що извадени от кошер. Език пълен с медът на мисълта и може би затова тъй омразен на филолозите, които като конски мухи се врат да изследват само онова, което е под опашката на мисълта. Омразата им към поета и езика му е отплата, и по тефтер^[7]. Но и Иво Доля не стои со сгърнати ръце. И той мрази, често до крайна граница, а често прескача и всяка граница. В един памфлет за езика той казва: „Езиковедците са езикоедци. Техният идеал е граматика и речник. Те още не знаят, че граматика има всякой, комуто главата не е празна. Речника е ковчег за смъртните останки на езика, а граматиката — погребални обреди при неговата смърт! Велики гробари на езика аз зная не един. Техните дела и имена — какво говорят те на културния

човек и негова разум? Говорят ли те поне милионна част от онова, що ни казват имената на Омира, Данте, Шекспира? Езиковедец е само онзи, който се откаже от езиковедството и като Нитче — комуто гения възкръсна тогава, когато умре филолога в него — възненавиди онова, което е обичал. По своята работа, филолога трябва да листи и прелистя книги — и да ги пощи. Той трябва много да чете, и не му остава време да мисли: затова филолога малко мисли и много съобщава — главата му е нещо като крина, из пукнатините на която житото зърно по зърно се разсипва и разпилява — и главата остава празна.“ Но собствено омразата на Доля към филолозите се корени другаде. Той не може да се помири с домогванията на филолога, на наблюдателя и изследователя на живота на езика, да си пъха гагата и в сфери, дето само творците са господари. И Доля е прав, както тук, тъй и кога защитава правото на творците да бъдат диктатори и насилници в езика — едно право, което ражда често незаконни, но хубави рожби, защото това са рожби на силата и любовта.

Иво Доля е пълен с противоречия и едно от хубавите му противоречия е — че се смята за нитчеанец. А истината е, че той само обича да цитира Нитче, като смята неговите мисли за рози и се старее да ги вмести в букета на своите мисли, колкото се може по-добре. С това той доказва не само, че знае добре да цитира, а доказва и което — опровергава... Само в едно нещо е той може би действително нитчеанец: в омразата към дребнавото. Но и тук не минава без противоречия. Че твърде често по хлъзгавия път на времето, той слизал долу да се разправа с „мухите на пазарището“. Особено при един случай, през 1910^[8] — той е проявил в това отношение противоречието си: при знаменития събор на дахомейците^[9], на който са били насъбрани безброй мухи и насекоми разни да пеят песента на свой нищожен живот. Поета не изтърпява, излиза из усамотението си и става — бръскалка за мухите, според термина на Нитче. И налитат го тогава мухите и го изпожилват, още повече че той не възприе да се брани от тях. — Подир събора на дахомейците Иво Доля пак се отдръпва в своето усамотение: може би да твори, да поддържа кандидатурата си за безсмъртие, може би да дебне случай пак да се прояви в противоречието си на нитчеанец и бръскалка — сега пък за бръмбари.

Критиците, които нямат друга работа, имат добър повод да теглят един доста любопитен паралел между неговата и моя поетска дейност и да изкарат дори някое теософско заключение: още повече че и в още един момент неговите и мои пътища на интереси и дейности се кръстосват: пред театра. Иво Доля тъкмо като мене — през 1908 — съвършено случайно една сутрина се събужда — директор на Народния театър в столицата: с пълни джебове намерения за доброто на тоя културен институт. Но намеренията са друго, реалността пък друго: най-вече у нас и на Острова на Блажените. И една друга сутрина той се събужда пак — вече не директор на Народния театър в столицата: с пълни джебове гняв на себе си и на ония, които го заробиха с обещания и освободиха — след като се подиграха с волята и намеренията му. Той напусна театъра такъв, какъвто го и завари: една глупост, на която още не е съдено да роди умно нещо. С културата и нейните завоевателни задачи тоя театър е толкова роднина, колкото Вазовата *Трапеза у чорбаджи Маркови*^[10] со Симпозиона на Платона^[11]. Той искаше да даде на театра една политика на национален театър, но не защото това бе интимна негова идея, а защото това е първата стъпка во възвишението на театра. *Далеч зад* това нему се мярка театър-храм, дето душата, пропъдена от пустословието на черквите, да може да възнася своите молитви пред олтаря на живота и хубавото в него.

Разочарованието неведнаж посягало с костеливите си пръсти към сърцето на поета, от година на година все повече го обхваща, докато най-сетне става негов пълен стопанин с крепостен акт. То го отстрани от света и вгорчиви края на живота му, живот тъй горд и ведър преди. Преди това обаче Доля преведе, заедно с жена си, най-обичната му в последните години книга „Тъй рече Заратустра“ от Нитче и доказа, че езика на Острова на Блажените, считан негоден като културно сечиво, е език, който може всичко да каже и тъй хубаво, както най-опитните културни езици^[12]. Върху развитието на поетическият език тоя превод ще има голямо влияние: това, което са имали на ум преводачите и което ги е подмамило да преводят тая велика книга. Значението на „Тъй рече Заратустра“ за развитието на поетическият език на Острова е равно на значението, което по други страни имат класическите преводи на библията. Превода си Доля е придружил и с един предговор за идеите и за поетическото съдържание на „книгата за

всякого и никого“^[13], предговор, който преди това той чете като публична лекция. Тая лекция, види се, ще е смутила доста попски глави, защото в няколко от столичните черкви против нея са държани проповеди и авторът ѝ анатемосван. На преклонни години Доля е изгубил онова, което го е правило велик на младини: самосъзнание и желязна воля. Годините с помощта на болести сгъват неговата сенчеста снага, съсухря се хубавото му и гордо някога лице: никакъв къдърец не се вие вече на ръбатия му гол череп, рошавата му бяла брада издивява, хлътват тъмните му очи и в погледа трепва безпокойния блясък на нещо изгубено, отражение на прекъснати спомени. Той вече нищо и никого не е познавал и често са го виждали да се скита по улиците — без да знае къде, поетичен во своята забрава и безпомощност. Сам разговарящ с безсмислието си, той често е спирал минувачите по улиците — за да им рецитира някой откъслек от поемата си, забравил вече и това, че тя е негова. В джеба си, чак до последни дни, той е носил „първия печатан екземпляр“ от тая поема, макар че не е виждал вече да я чете и само я е вземал в ръце и галил като сляпа майка рожбата си. Нещо година преди смъртта му — 1934^[14] — един благороден чужденец, поклонник на поезията му, научил случайно за съдбата на безпомощника-поет и неговата изоставеност от всички, прибира го и се е грижил за него до последния му час. Казват, че при смърт — като по някакво чудо — Доля е прогледал и поел в ръка поемата си — стария пръв печатан екземпляр, почнал ясно и внятно да чете:

*Тоз, който някога би искал да разгърне
светата библия на миналите дни,
в която вписани са злите съдбини
на моя роден край^[15] —*

— и книгата пада от ръцете му, както на есен зрял плод от вече изтощена вейка. Притекли се да му подадат книгата и виждат, че и той сам бил вече отпуснал глава, тихо и неусетно отронен от вейката на живота. Види се, смъртта за момент ще е отворила замъглените му от живота съзнание и поглед, преди да ги затвори завеси. Ни жена, ни

деца е имало вече живи, които да съпроводят смъртните останки на поета до гроба. Само няколко литератора, и то случайно, са отишли да го изпроводят — случайно, защото никой не е знаел за смъртта му и те са научили за нея на улицата, когато е минавала край тях колата с непотребния вече за никого багаж. И тия неколцина литератори, дължащи много и много на Доля, на другата сутрин вдигат врява по вестниците за него. Но и тая врява отива нахалост. Нея сутрин именно вестниците са били пълни с разprávии, много по-интересни за ония, които в живота се хранят само с вестникарска смет. „И слънцето залезе без шум“, както казва един критик, „за да изгрее когато му дойде денят, и покаже величието си, за което днешния ден не е достоен.“ И наистина, това слънце като че ли започва да се показва на хоризонта. На годишнината от смъртта на поета, вече една цяла тълпа отслужват панихида на неизравнения му гроб и инициатора на тоя помен се осмели да каже нечути дотогава и неразбрани досега думи: „И за него са верни думите на пророка: Когато ме изгубите, само тогава ще ме намерите!...“ Както много велики неща са се появявали случайно, появата на Иво Доля в живота на Острова на Блажените е повече една случайност. Разбира се, ако обстоятелствата не би били сгодни, такава случайност не би се явила. А обстоятелствата са — напрегнатия живот и катастрофалния ход на нашето възраждане, от мнозина считано като нещо вече отдавна преминало, а което в същност може би сега почва. Само епохата на възраждане е почва за случайности, в смисъл на неочакваности и недоразумения, и само такава една епоха може да ги обясни. Величието твори непроумяно и мре забравено. То е самотен пътник в нощта и ония, които рано си лягат, уморени от грижите на денят, няма да чуят самотната му песен, нито ще познаят къде са насочени стъпките на самотника. Не им и трябва да чуят и знаят: че други са, за които е негова глас. Едно време хората са пили вода право от извора. Сега трябват канали, филтри, чешми, стомни или стъкла и чаши — докато я доведат до устата ни: за кристалните струи от поезията на Доля трябва да почакаме, додето се приготвят средствата, които ще ги доведат до чувството и разума ни. Ще чакаме и надеждата, няма да ни излъже!... Той беше носител на нашето съзнание и негов засега най-добър изразител. И великолепият епос на негова живот се завърши с една тихо елегия, забулена с вуалът на телесна немощ и затъмнение на душата. Несъзнанието на своето нещастие беше

щастieto за този избраник на съдбата. От това, що беше преживял и творил, Иво Доля нищо не помнеше вече в последните години на живота си... Когато аз, един от редките негови посетители, една есенна вечер се отбих да го навестя в малката му тиха стаичка, в която той живееше со средствата и грижите на един благороден чужденец (свои своя малко щат да знаят!), аз го сварих дълбоко зачетен в своята поема — во вечния „пръв печатан екземпляр“. — Отдавна вече той и мене не познаваше, но виждайки моето внимание към него, беше любезен и доста приказлив. Той четеше поемата си — но не помнеше и не знаеше вече, че тя е негова. А и дали разбираше нещо от нея? Аз поех книгата от ръцете му и при слабата светлина на стеариновата свещ, почнах да му чета:

*„И както пътника по тъмни стръмнини
възйет на връх висок, оглежда там отгоре,
под себе си далеч разгърнати простори
и вижда кривите пътеки, запъхтян,
през дето е вървял, — и, ази, озован
така на върха на живота, с закъсняла
тъга оглеждам се...“*^[16]

и спрях, защото поета ме улови за ръката, и погледа му блясна като че ли в съзнание: „Боже мой! Ама това е хубаво. Това е чудно хубаво! «И както пътника...» Това го казвате вий, нали, младий човече! Вий сте велик поет!...“ „Великият поет лежи в гроба пред нас и гроба му не е изравнен! Той изгуби памет, както ще я изгубва всякой, който с нейний плуг оре безпаметството на нашето време — почва твърда и която рядко ражда клас за жътва. Той принадлежеше нам, а други ще го имат. Че такъв е светът, в който Иво Доля живя и умря — и чака денят си, за да възкръсне за друг живот!“

Тази е надгробната реч за Иво Доля.

^[0] Централен образ в антологията, в който Пенчо Славейков е искал най-пълно да се характеризира. — В списъка на имената у Братя Миладинови не е дадено името Иво, но то се среща в самия сборник.

Това име много е допаднало на Пенчо Славейков — още в „Блянове“ („Епически песни“, кн. втора), 1898 г., той печата стихотворението си „Златен дъжд“, чийто герой е Иво песнопоец. Това име той дава и на героите на едни от най-хубавите си творби — „Ралица“ и „Неразделни“. В навечерието на подготовката на антологията Славейков много се е сближил с хърватския писател, далматинец по рождение, Иво Войнович — неговото име също така ще да е повлияло при избора на име за главния поет на Острова. Иво Войнович е от Дубровник, на брега на Адриатическото море; един от островите пред Дубровник художникът Бьоклин рисува, като тая рисунка използва за картината си „Полетата на блажените“. Името Иво и досега се среща в български села като по-стара или като умалителна форма на Иван, а е разпространено и в други славянски страни. — Доля е от женските имена у Братя Миладинови. И в тоя, и в други случаи (Груда, Меруда, Чубра) женските имена са приети от Славейков за презимена. Славейков сигурно е имал пред вид и руската дума „доля“ (съдба, участ). ↑

[1] И датата на раждането, и името на рождения град са Пенчо Славейковите (с обратното прочитане на Трявна). Преди това, в очерка си „Олаф ван Гелдерн“ („Мисъл“, кн. 1, 1903 г.), в който също говори за себе си в трето лице, той нарича Трявна Грасдорф (нем.) — Тревно село. ↑

[2] За себе си като за продължител на борческите и свободолюбиви завети на баща си, стария поет и възрожденец Петко Славейков, Пенчо Славейков говори и в едно от своите стихотворения, дадени като творби на Иво Доля — „Баща ми в мен“, а и на други места в свои творби. ↑

[3] Уайлд, Оскар (1856–1900 г.), виден английски писател. ↑

[4] Славейков прави намек за нещастния случай в своя живот, който го осакатява завинаги — силното му изстиване на пързалката, като юноша. Мисълта, че това наказание отваря очите на Иво Доля „за Господа и за живота“ неведнъж е развивана от Славейков — особено във връзка с разказа на Тургенев „Живи мощи“ (вж. очерка „Олаф ван Гелдерн“). През време на боледуването си той много чете, запознава се основно с руската литература и това укрепва волята му да надвие телесния си недъг. За същите 23 години „въобразяване“, че е бил болен, той говори и в „Писма до Мара Белчева“. ↑

[5] Официално чествуване 25-годишнината („сребърната сватба с музата“) на П. Славейков не е ставало. Тук той загатва за устроената му от негови приятели около това време вечеря в старото кафене „България“ — по случай подобряването на здравето му (оказало се временно). Почин за негово чествуване се поема по случай 30-годишнината на литературната му дейност (1912 г.). Инициативният комитет за това чествуване (П. Ю. Тодоров, Елин Пелин, Александър Божинов, Божан Ангелов и Андрей Протич) напечатал покана за издаване юбилеен сборник, но инициативата не се осъществила поради смъртта на поета. — На сребърната си сватба с поета музата не присъствувала — намек, че на посочената другарска вечеря Мара Белчева не била поканена (поради това, че са се събрали само мъже-приятели). „Празничарите“ (участниците във вечерята) не са били „стотина“, а неголяма приятелска група. ↑

[6] Констипация (фр.) — стягане, запичане. ↑

[7] В оригиналното издание това изречение завършва със звездичка, която отвежда към бележка под линия:

„Разправията на филолозите с Иво Доля прилича на нашенските разправии. Тя е предизвикана от въпроса за литературния език и господството в него на едно от наречията — северно или южно. Разликата между тия наречия е горе-долу такава, каквато и между нашите. Главното нещо в тая разпря е правописа, звуковете (и буквите, които ги означават) и ударението на думите, което се води и мени главно от самите звукове и характера на промяната им. Любопитно е, че тамшните филолози не са способни да разберат значението на *литературния* език, т.е. езика на културата, и искат да удържат, дори да усилят провинциалната му физиономия. Искат симфоническите концерти да се давали с благосклонното участие на панагюрски тъпан и сопотнянска гайда. И там искат да се пишело — да си послужим с наши примери — *мола, хода, орат, права, настоещи, блеща* (и за *блещя* и за *блещъж*) и пр. Разбира се и там Стара Планина ще надвие Средня Гора — освен ако не приемем, че лилипутите имат право да надделеят гиганта.“

В своя екземпляр на антологията Пенчо Славейков е задраскал тая бележка под линия и затова Б. Пенев не я е сложил в своето издание. ↑

[8] Загатване за участието на Славейков в протестното събрание, станало против казионното организиране на „Славянския събор“ през 1910 г. ↑

[9] Дахомейци — народност в Западна Африка (на брега на Гвинейския залив), над един милион души; у Пенчо Славейков (по заимствуване от честата употреба на това име у Стоян Михайловски) — в смисъл на диващина, първобитност. Фактически — потисната народност, която — още във времето на Михайловски и Славейков — води борба против колониалното потисничество. В наше време представители на организации на дахомейския народ вземат участие в международни конгреси против колониализма и империализма. ↑

[10] Вазов няма произведение „Трапеза у чорбаджи Маркови“. Славейков има пред вид първата глава на част първа на „Под игото“, „Гост“, в която се разказва за вечеря в дома на чорбаджи Марко. ↑

[11] Симпозион — диалог за пиршество от древногръцкия философ Платон (427–347 г. пр.н.е.) Описанието на гощавки е разпространено в античната литература — запазен е разказът (част от по-голямо произведение) „Гощавка у Трималхион“ от римския писател Гай Петроний (преведен на български), както и други такива разкази. ↑

[12] Фактически работата стои така: Мара Белчева (която тук Славейков нарича жена на Иво Доля) превежда книгата на Фридрих Нитче „Тъй рече Заратустра“, а П. Славейков е редактор на превода. Това се вижда от запазения ръкопис на този превод в музея „Петко и Пенчо Славейкови“ — направен с почерка на Мара Белчева и с многобройни поправки от Пенчо Славейков. Тая книга, поради своя реакционен характер и непопулярно изложение, не е могла да проникне широко сред нашата интелигенция (разпространена е била повече сред модернистично-настроената част на литературната младеж) — и не е оказала върху развитието на българския език онова влияние, за което се говори в очерка. ↑

[13] „Книга за всички и никого“ — такова е подзаглавието на „Тъй рече Заратустра“. Пенчо Славейков е изнесъл лекцията, за която се говори в очерка, и наистина за нея е имал неприятности с черквата. В самия очерк за Иво Доля той говори за „пустословието на черквите“.

↑

[14] Славейков умира в 1912 г., повече от две десетилетия преди годината, която си определя в очерка. ↑

[15] Стихове из „*Кървава песен*“, песен втора. ↑

[16] Стихове из „*Кървава песен*“, песен трета. Първият стих от цитата в „*Кървава песен*“ е: „Но както пътника по върли стръмнини...“. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.